

Poslušno ko osjećis

Arhiv Bos. kraljevo D. Luka

ABK 209-016-072

Ja sam dijete mahale. Iz siromašne sam porodice i živjela sam onako kako je u to doba živjela siromašna Banjaluka, Banjaluka malih zanatlija, obućara, pekara, radnika, konobara i koji smo saznali što je nezaposlenost, što je neimanje i što je porodica koja živi s teškoćama, s mnogo djece. Možda zato da ovdje ispričam i jedan detalj.

1928. godine, imala sam tada 11 godina i išla u četvrti razred osnovne škole; bila je već svjetska ekonomska kriza počela, doprla je i do naše zemlje i Banjaluke, do moje mahale i porodice. Otac je u to vrijeme bio nezaposlen pekarski radnik, bio je napreda klasno svjestan sindikalni radnik. Volio je poeziju, znao mnoge pjesme socijalnih sadržina. U vrijeme kada nije imao posla, onda je mene i nas djecu odraslije učio razne pjesme da pjevamo i recitujemo. Jedna je mala pjesma bila o bogataškom psu, a jedna mi je ostala u sjećanju, jer je bila nalik na stanje u porodici; bila je to pjesma o nezaposlenim. U toj pjesmi koja je dugačka, ima jedan stih koji ću navesti:

Ko nam te surove zakone sprema da nas
sa zemlje slistá

...

Negdje je to bilo pred Sv. Savu. U školi bila sam jedan od boljih djaka, znala sam pjesmice; bila nam učiteljica neka stara žena, žena bogatog čovjeka. Trebalo je vjerojatno izvesti djake u školi na priredbu za sv. Savu. Pitala ona ko zna neku pjesmu i ja se prijavila sa svojim znanjem i recitovala, pored bogataškog psa, i pjesmu koj

sam sada citirala. Ona je pogledala na mene, zaprijetila razredu da bude miran, dovela upraviteljicu, bila je to jedna žena, Vilma Babić i kada je došla, kaže mi učiteljica: "hajde opet recituj" i ja opet recitujem, a ona kaže: "pa to je socijalistička pjesma", - Onda su izabrali drugu učenicu koja je znala pjesmu o Vardaru i druge. Ja sam bila jako žalosna i kada sam poslije pričala ocu što se desilo, on mi je rekao: "Pa doći će vrijeme kada će se te pjesme smjeti recitovati".

Često se toga sjećam, jer je sada tražim puteve svoje natrag, gdje se to začelo u meni, to klasno osjećanje, pripadnosti klasi, ljubav za poeziju, ponašanje što se stvara za radničku klasu.

Moj otac je bio bolestan čovjek i u izvjesnom smislu malo nazadovao, ali je bio neki vizionar, nešto što je htio u svojoj mladosti nije dostigao i on je očekivao ono od svoje djece. Nas je bilo četvero. Mislim da je bio veoma ponosan što smo se mi rano opredjelili za radnički pokret, a u isto vrijeme bio je svjestan da je to težak i opasan put i znao je veliku odgovornost koju čovjek preuzima na sebe kada ide trnovitim putem kakav je put klasnog revolucionarnog pokreta.

Otac je moj ostao dosljedan shvatanju da su djeca krenula pravilnim putem i poštovao je put kojim smo išli. Njega nije ljutilo ni to kada dođe policija u kuću, prave se premetačine, mahala gleda, čudi se, a on

na neki način ispoljava i neki ponos s djecom koja čitaju tajne knjige i rade protiv nepravde.

Ta 1941. godina, koja je bila prelomna za mnoge, pa i našu porodicu, kada smo se počeli osipati i rastabati, počela je odvođenjem mog brata Mirka Kovačevića na prisilan rad. Onda sam poslije ja hapšena, 22. juna i još jednom i taj drugi put bila sam u Kastelu sama u jednoj sobi, ogromna soba bez ikakvog namještaja, a otac je došao, već nema zuba, slabo obučen, donio mi neke stvari od kuće koje su mi dobro došle i na rastanku - susret je bio ~~za~~ 1-2 minute - rekao mi ono što sam napisala: "Kćeri moja, kad si već pošla tim putem, bolje je na njemu časno umrijeti nego osramoćeno živjeti". - On je na ovakav nekakav način ostao dosljedan tome. Nije htio primiti katoličku vjeru, protjeran je, otišao je u Srbiju, bio je negdje oko Ribarske banje, našao neku partizansku jedinicu i uključio se u nju i tamo su ga negdje zaklali četnici. Svi smo nastavili tim putem.

Bilo je u porodici fine sloge, drugarstvo, razumjevanje, diskusija, ali bilo je tu i onog što je zahtjevalo u to vrijeme ilegalni pokret. - Mirko i ja smo bili prvo SKOJ-evci, pa članovi Partije. O svemu smo razgovarali, ali nikada o članstvu u SKOJ-u i Partiji i pravili se kao da ne znamo jedan za drugog. Tako se dešavalo da je on svojom linijom dobivao ilegalnu štampu "Proleter" "Srp i Čekić", pročitao za sebam vratio, a ja dobivam svojom linijom i ne kažem njemu. Ne kažem da je to bila opreznost,

jer mladost nije oprezna, nego je bila vjernost onoj disciplini koja je nas obavezivala, tako da smo svi mislili isto i radili isto, ali nismo prelazili granicu toga gdje je nastajala disciplinska obaveza.

Ja sam 1917. godište, Mirko 1921., Zora 1924., a najmlađji brat je 1930. godište. On je 1941. godine bio dijete, ali se uključivao na svoj dječiji način bilo da je donosio poruke, a naročito je volio brata i njemu pomagao.

Mi smo generacija koja je jako mnogo čitala. Skoro bih rekla, iako je teško upoređivati, više nego današnja, ne zato što današnja neće, nego što ima druga sredstva saznanja: radio, bioskop, to smo imali i mi, ali je trebalo imati para za bioskop. Mi smo se uglavnom bavili knjigama, odatle dobivali najviše saznanja. Nismo čitali samo marksističku literaturu, iako smo nju jako mnogo čitali. Nešto razmišljam: mi smo bili, gako i druge generacije, i nije bilo djaka koji je učio unapred lekciju iz istorije ili drugih predmeta, ali u isto vrijeme kao mladi SKOJ-evci otimali smo jedno drugom onu literaturu koju smo imali. Ja sam znala napamet čitave dijelove Marksovih klasnih borbi u Francuskoj. Čitala sam Vruljina marksističko shvatanje istorije, Tallhaimera, Feuerbacha i t. d. Čitala sam u to vrijeme Pukrovskog, povijest Rusije, a onda je bilo i nastojanja naprednih ljudi da nam učine dostupnim i beletristiku. Dosta smo čitali Gorkog, bilo je knjiga koje su izdavali NOLIT, KOSMOS. Negdje pred rat sam došla do Šolohovljevog "Tihog Dona", pa do one knjige "Kako se kalio čelik", a od naših pisaca čitala Filia R Filipovića "Razvitak društva".

To ne znači da nismo i sami ulazili u biblioteke; ja sam voljela Dostojevskog, Tolstoja, Balsaca, ali interesantno je da je velik broj radničke omladine čitao.

Moram da vam ispričam jednu stvar . - Čitala sam od Gorkog "Moji univerziteti", i on na jednom mjestu kaže kako nema svijetla, hoće da čita i izlazio je na mjesecinu da bi čitao. - Pošto mi nismo imali u kući električnog svijetla, a štedjeli petrolej, izlazila sam na mjesecinu da bi čitam. Mislila sam da treba što više čitati, raditi, to je jedan unutrašnji osjećaj da se spremaš na nešto. Kada će biti revolucija nisam znala, ali sam osjećala da tome pripadam. - Ja sam osjećala da je moja porodica šira nego što jeste. Na svakom koraku bilo je drugova, drugarica, prijateljica, jedan osjećaj silne sigurnosti istomišljenika. To je bilo tako; dijelilo se međusobno, pozivalo na ručak, bilo je lako, lijepo ugodno živjeti i da mi je neko predložio neko bogatstvo koje bi značilo promjenu klase kojoj pripadam, ja bih to energično odbila.

1935. godine nas četvero je iz sedmog b razreda gimnazije bilo isključeno. Bio je neki Hodžera koji je držao zbor u Banjaluci i bilo je organizirano razbijanje tog Hodžerinog zbora. Ja nisam bila na zboru, jer nisu vukli nas djevojke da bacamo kamenice. Međutim, prilikom razbijanja zbora, prof. latinskog jezika Vimpulšek, koji živi u Banjaluci, neko je njega udario, i on je sutra dan bijesan došao u školu i ušao u naš razred, a naš razred je bio

poznat kao napredan, i počeo da grdi, da zadiže nogavice da pokaže gdje su ga udarili, pa pridje m7eni i kaže:

- Razumije se , Kovačević, vi ste bili.

Ja kažem da nisam, ali žao mi je da nisam i dajem antifašističku izjavu, pa je bila čitava istra-ga. - Mi smo se inače sporili s tim profesorom, jer je, govoreći o Aleksandru Velikom, kazao da je to tako velik čovjek kao što je danas Hitler i Hitler bi trebao da do-dje da uvede red. Tako smo mi unapred već bili protiv njega ex i kada se još to desilo, situacija se do kraja zaoštri-la. To isključivanje je bilo za one prilike dosta povolj-no za nas u tom smislu da smo isključeni s pravom nastavka u drugoj školi da ne izgubimo godinu. Tako smo prošli za-hvaljujući nizu naprednih profesora koji su djelovali u Banjaluci. Nisu bili politički aktivni, ali u osnovi anti-fašisti i to je bilo maksimalno što su mogli uraditi za nas. Tom prilikom sam doživjela svoje, tako rekuć, javni nastup. - Taj slučaj na gimnaziji je izazvalo veliko uzbuđenje i aktivnost SKOJ-a i Partije. Zahvaljujući veza-ma Partije s Hrvatskom, to su bile partijske veze, ja nisam još bila član Partije ali smo primljeni u gimnaziju u Sisku i tu smo završili sedmi razred.

Hoću da vam ispričam naš ispraćaj.

Jedne večeri sjednemo u voz, majka me ispratila; išlo je nas troje: Slobodan Gajić, Dušan Drča i ja, ti koji smo bili primljeni u Sisku na gimnaziju. Ođjedanput ogromna masa djaka, mladih radnika,, poznatih, nas ispraća-ju i donose -neko parčić ovog, neko onog, daju nam.

Tako da zapravo smo onda shvatili snagu radničkog pokreta i nije bilo straha, iako je to bio udarac. Nisu meni moji mogli slati novaca za školovanje u Sisku, ali ja sam dobijala "Crvenu pomoć" 100 dinara mjesečno. Ne znam ko je slao i kako je stizalo.

U Sisku sam završila sedmi razred gimnazije i nastavila ovdje u Banjaluci osmi razred.

Kao i svaka mladost, mi smo voljeli i pjesmu i igru i zajednicu i ljubav i o svemu govorili, mislili i raspravljali. Bilo je diskusija o slobodnoj ljubavi, da li ovako ili onako, ali - ja bih se zaustavila na onom kako smo mi kao mladi kolektiv se zabavljali. Počinjalo je još u školi s pojavom jačeg intenzivnog omladinskog pokreta u školama. Bila sam sretna ujutro kada idem u školu, jer je to često značilo da ćemo jutro početi s nekom borbenom pjesmom koju ćemo pjevati, ili pjevati neku drugu pjesmu koja nam se svidjela, sve dok profesori ne udju u razred. Ali smo bili spremni i na mangupluke u razredu, pa prema profesorima koji su bili reakcionarni znali nastupati s polemičkim diskusijama. Sve je to bilo ispoljavanje naših težnji. Mnogo smo se poznavali s mladim radnicima i to zato što su radničke priredbe, kao PELAGIĆ, bili kulturni događaj za Banjaluku. Tu su pjevali i obrazovali se mladi radnici, šegrti, sada ih zovu učenici u privredi. Među njima je bilo mnogo pametnih mladića, koji su u razgovore unosili ozbiljne teme, upotrebljavali strane riječi, mučili se da nauče ono što treba, i naročito SKOJ nije ^{baš} ~~nikad~~ bio mnogo popustljiv kada

je riječ o učenju. Moralo se mnogo izraza naučiti, naročito mnoge izraze iz Marksizma-Lenjinizma, pa se o tome živo raspravljalo. Za gimnaziju je bilo, po školskim pravilima, strašan grijeh ako se djaci druže sa šegrtima, radnicima ili studentima. Takve su pozivali na odgovornost, a mi smo se uglavnom vidjali na kursu, tu smo se sretali, ali bilo je ograničeno vrijeme i poslije osam sati moralo se obično biti kod kuće. Na tom kursu, uporedo s nama, šetao se i neki strog profesor dežurni. Ako je bio neki od simpatizera profesor, bilo je lako, ali ako je bio neki Perenčević, historičar, ili Pejić ili drugi, to je značilo u najmanju ruku da ćeš sutra biti pitan i to najtežu lekciju i po pravili dobiti jedinicu. Mi smo znali hodati u velikim grupama. Bđje je sada pošta, bila je slastičarna NINON i SELIM. U ljetnim toplim danima pred radnjom su sjedili ljudi, i bio je najužasniji čas za vlasnike tih radnji kada u grupi dođemo s malo para (neko pola dinara, neko dinar, neko ništa), kupimo malo halve, i dugo sjedimo, a oni ne žele da nas izgube kao mušterije, neće da stupaju s nama u konflikt, a mogli su zaraditi od građana koji imaju svoje plate.

Išli smo i na izlete. Bilo je tada vrlo razvijeno društvo PRIJATELJA PRIRODE, pa je bilo zajedničkog kupanja, ponese se i u kolektivu jede, pjeva, nastali su spontano čitavi horovi. Kasnije, 1937. godine kada smo maturirali, bila je veća lična sloboda, postala sam član Kluba akademičara. Tu smo imali kulturnu sekciju koja

je pripremala program, horske recitacije, imali pjevački hor i t.d.

Medju ljudima s kojima sam se tamo družila, bila je Jelena Perović, Savka Basta mi je bila školska drugarica, sestra Ljubica i Dragica Mrkonjić. Iste godine je formirana omladinska sekcija, ženski pokret u Banjaluci i ja sam vodila tu sekciju. Jedan od aktivista je bila i Vahida Maglajlić. To je bilo jedno stvorenje koju su silom gurali u zaru da živi, a kad je god mogla, izvukla se iz njega. Na primjer, njena majka je bila vrlo tolerantna, ali otac, stari kadija, on je smatrao da..... (kraj trake i prelaz na drugu).... naročito muslimanke da se uda i da radija djecu, ali ona je odabrala svoj put. Bila je dirljiva u svojoj težnji da sa svoja četiri razreda osnovne škole nauči nešto. Kraj nje je uvijek bila Vebelova knjiga "Žena i socijalizam". Imala je puno povjerenja i nekada smo zajedno čitale, ali ako je sama čitala i nije razumjela neku rečenicu, sačekivala me da joj protumačim da bi mogla dalje ići tumačiti. Istovremeno ponašala se prema meni kao prema starijoj sestri i govorila: "Hajde bolan da ti sašijem neku haljinicu, hajde bolan dodji kod mene na ručak, da ti uredim kosu".

Bilo mi je neprijatno i ka kažem: "Dobro Vahida, ti stalno nešto za mene radiš", a ona kaže da misli da ja više za nju radim, pa to uzajamno radimo. Inače, bila je naročito protiv položaja Muslimanki, pokušavala je nešto napisati, bila je i nevjerovatno praktična, sve što je teoretski saznavala, pokušala je povezati sa sredinom gdje živi i djeluje. Bila je vrlo dragocjen kadar. Ja sam jednom napisala, govoreći o njenoj ulozi u oružanoj borbi 1941. godine, da je izgledalo kao da je rođena za doba koje

je nastalo, u kome se nevjerovatno snalazila, a u tome je bila vjeran pomagač njena majka. To je bila žena koja se nikada ničemu nije začudila i sve što radila njena Vahida, bilo je dobro. Ona je razumjela ili više osjetila da Vahida ne može živjeti taj život, da joj treba drugi. Sve što je mogla da pomogne, pomogla je. Vahida treba, na primjer, ići na radničku priredbu, oca nema kod kuće, a Vahida saspreni svoj krevet, metne cjepanice, zaveže jemeniju, tako da u slučaju da otac zaviri u sobu, dobi je utisak da ona spava. Tako sitnih pomoći koje je njena majka činila, bilo je na stotine primjera.

Vahida je bila do 1942. godine u Banjaluci, a ja i Rada Vranješević smo izašle septembra 1941. godine. Mi smo bile (Rada i ja) članovi Mjesnog komiteta, bio je i Rahmija Kadenić, Duško Bole Slovenac i izašli smo pod zarovima, a dala ih je Vahida. Ali prethodno ću da kažem. - - Kada je počeo rat, ponavljam to, ja se i danas divim i čuđim kako je uspjevala, sve svoje društvene veze sa mahalom, s božje stojećim porodicama, sve je stavljala u službu pokreta. Treba ilegalnih stanova, sve je to ona našla. Takav jedan stan je bio u Vakufskoj palati gdje smo se Rada i ja krile. Tu je stanovala neka porodica Bojkovski, koji su protjerani i ostavili ključ Vahidi. Vahida usred grada mene i Radu stavi u taj stan i mi u zarovima. Bonese nam hrane, bio je i neki radio, a poslije je Vahida odnijela. Međutim, puna kuća stanara. Do juče bili Bojkovski, a sada mi i neko je valjda htio da uzme stan i počme da zvoni, a mi nesmiemo otvoriti. Mora-

-li smo otuda iseliti. Onda smo jedno vrijeme bili kod nje i to se njoj dopalo, bez obzira što je bilo opasno. I tu su bila njena braća Munib, Alija, Dževad, Osman, ali ništa, mi smo uglavnom bili na štali, bilo je ~~gax~~ tamo sijena, najbolje duške, posteljину dala, a kasnije je tu došla i Jovanka Čolić i Zaga Umičević. - Uglavnom je Vahida sva naša piža- nja rješavala, i ne samo naša nego i svih ostalih.

Isričati ću jedan detalj.- Na kupu je bilo mnogo šljiva i kazan su u dvorištu postavili i pravi se pekmez. Kaže kadinica: "Bogami, kćeri, dobro se sjetila, teška su vremena inače, a ona kaže: "Baš ga pravim za nas, neće ni liznuti, nego je taj pekmez poslat u partizane. - Ili, recimo: Nabavio kadija nekoliko vreća pšeničnog bijelog brašna, a ona nabavi kukuruznog i onda pola bijelog pošal- je u partizane, a ono namiri kukuruznim. - Čak je bila i duhovita u svojim postupcima. Muku je mučila s nama, jer nismo znali vezati onu fecu. - Najbolje zarove koje su imali, dala je nama kada smo prenule u partizane. U to vrijeme je bio i drug Djuro Pucar tu i smjestila ga u ilegalni stan i mnogo se brinula hoće li ona žena dobru kafu da mu skuha, hoće li ga dobro nahraniti. - Jednom smo bile Rada i ja kod druga Starog, a ono mala sobica i mnogo sečija, a on naučio da šeta a nema mjesta, pa Stari napravi dva koraka, a ona kaže: "Jeste naredali te sečije, kao da je to za sjedenje, što ne poveade to.

HGtjela sam vam kroz ove detalje da dam njen profil, ne znam koliko sam uspjela. To je jedna od porodi- -ca za koju sam bila jako vezana još pd prije rata.

Druga porodica koju sam beskrajno voljela

i poštovala bili su Pavličevići. Bili smo veliki prijatelji i danas mi je velika čast što mi je bio prijatelj Nikica Pavličić i njegov brat Stipo; Dane je bio nešto mlađji. Majka im je bila jedna plemenita žena, živa je i sada. Primala nas u kuću. Tamo sam imala i prvi partijski sastanak, u njihovoj kući. Čuvala je stara i stražu.

Da vam ispričam kakav je bio moj prvi partijski sastanak. Ovako se zakazivao: kad otkuca na katoličkoj orkvi zvono, osam sati, imaš da udješ u tu. I sada, možete zamisliti; moj prvi partijski sastanak, pa ja gledam u zvonik, pa nikada da zvoni, ali kućne onda ~~ja~~ ja jurnem, a kaže Nikica "Što juriš, svako će vidjeti".

Kad smo otišli u partizane, pošli smo u Prijedor gdje su nas trebali dočekati kuriri. Zapravo, Rada i ja smo trebale ići u Drvar, koji je bio oslobođen i trebalo je partijskog kadra za teren, i krenuli. Mene je vodio, ne znam kako se ono zvao, bio je podvornik u školskoj upravi, Muharem se zvao, a žena se zvala Temka. Ja u zaru, ko žuruje me, stvara atmosferu kao da se pati sa ženom koja je tek izašla iz kuće, a Radu je vodio Šandor Blekić kao sestru. I Došli mi u Prijedor. Upravo kada smo izlazili iz voza, u taj isti voz koji kreće dalje, vodili su sekretara Opštinskog komite-ta Prijedora Muharema Suljanovića, koji je ubijen.

Mi smo trebali da se povežemo s Mirom Cikotom, koja je zamijenila njega. Mira je smjestila mene kod Vuke Jelkić, sada se zove ~~Jelkić~~ Jelkić, a Radu kod Dare Gašić. Tu smo bili nekoliko dana. Kako su nas te srpske porodice primile

u uslovima pokolja, progona, to je bilo nevjerovatno kako su se te žene hrabro držale. - Toj Vuki je djevojčaćko ime Miodrag - kad već govorim o njoj da i to kažem.

Tu smo bile osam dana. Poslije su došli drugovi kuriri i krenuli smo za Grmeč. Pa to mi je bilo valjda jedna od najtežih noći u ratu zato što nismo navikli na pješaćenje, a pješaćili cijelu noć od Prijedora do Gornjenice i tu bacili zarove i krenuli dalje. Desilo se da je u međuvremenu opet došao Talijanima u ruke i ostali smo u Grmeču. Kasnije je formiran Okružni komitet, počeo rad u Krajini. Dolazimo iz grada, takorekuć ne znam da li sam ikada prije bila na selu, osim sa "Prijeteljima prirode". Ja studentkinja, načitanu, malo sam visokim stilom govorila, a sada je trebalo učiti sporazumjevati se s narodom, ne samo s narodom koji ne govori tvojim jezikom, nego koji muči jednu muku koju ja još nisam razumjela. Mogu vam ispričati jedan detalj.

Počela sam ići na konferencije s narodom i naša osnovna tema je bila bratstvo i jedinstvo. I dođem ja na takvu konferenciju; prvo što seljak nije naučio da mu žena govori; drugo - ja još ne umijem govoriti kako treba. Ja kad govorim o bratstvu i jedinstvu, počinjem tako da smo braća istog porijekla, oni nešto samo se oglašavaju, još nije Partija svuđa stigla da povuče svijest, počinje ustanak a prethodio je pokolj, čitava politika okupatora je na zavedjivanju, bratoubilačkoj borbi. - Tada je sekretar Okružnog komiteta bio Šefket Maglajlić. Ja mislim da je to vrijeme Šefke -ta Maglajlića koje bi se moglo nazvati njegovim zvjezdanim časovima. S nevjerovatnom lucidnošću je ocjenio situaciju, povezao se s masu ljudi, individualno radio s ljudima, svjhim velikim iskustvom i jednostavnošću umio je da nadje

riječi koje mi još nismo našli. Ja njemu pričam kako teško primaju ovo bratstvo, a o-n kaže: "da sam ja na tvom mjestu, ja bih njima napravio račun i rekao: Dobro, vi ćete noćas zapaliti Vrš, Okreč ili neka sela, oni će sutra upaliti sve ovo, izgorićem svi i to je zapravo- ono što želi okupator, i kada im napraviš tako jednostavan račun, njima postane jasno da će svi ostati bez krova i onda će razumjeti da drugog puta nema nego jedinstvo s nama." Hoću kazati da to nije bio lak posao, mi smo znali platformu, ali nismo imali iskustva.

Recimo - početak rada sa ženama u Grmeču.

To je kao grom iz vedra neba; kuda vi žene! Ima odbornika, naprednih, članova Partije, ali nije ni kod njega sve zrelo u glavi. Jednom se desilo Rada i meni ovo:

U selu Bjelašincima kažu da ima konferencija žena i treba nas dvije da dodjemo. Došle smo, svijeta koliko hoćeš, žene drže djecu na rukama, neke drže neke bolesnike, nemaš osjeđaj konferencije, a dešava se sve to u školi. I kako smo stigle, one kažu: "Pogledajte prvo ovog moga, pogledajte njega...". U stvari, njima su tamo rekli da će doći dvije drugarice i jedna je doktorica, a druga babica i one će vas liječiti. Rada i ja smo se našle u grdnoj neprilici i zahtjevale da se to više ne ponovi. Mi smo uglavnom njima objasnile da nam je žao, da mi imamo ljekare i da ćemo ih poslati u selo, a onda smo jednu grupicu mlađjih žena uzele i formirale aktiv.

Iako sam ja radila u to doba i druge stvari, svi smo radili sve, ali okupljanje žena sam imala preko sebe Rada i ja, razumljivo, s nizom drugarica.

Nema čovjeka koji nije društveno biće, prema tome i ta žena koja nije društveno živjela i koju niko nije organizovao, a najmanje politički, nije bila teška za rad. Ka mislim da je ta organizacija stvorena onom brzinom kojom smo mi mogli fizički da krenemo i da se organiziramo. - Kada je riječ o ženama, to je bila uglavnom organizacija udatih žena, a djevojke to nisu voljele i radije su iple u omladinske organizacije: USAOJ i SKOJ, mnoge su težile da postanu vojnici i mnogo ih je postalo.

Kada se sabira grmečka organizacija žena, 1943. godine bilo je obuhvaćeno radom sa ženama oko 11.000 žena, u prvom redu seljanki. One su orale, kopale, žele, plele, nosile hranu ranjenicima i t.d. Grmeč je specijalno poznat po prihvatanju izbjeglica iz Banije i t.d. Nije bogat kraj, ali imali su dovoljno. Stvarani su prvi dječiji domovi, bila su tu prihvaćena djeca sa Kozare. Djeca su smještena mnoga po kućama. Zarobe se, na primjer, Talijani, podijele se ti Talijani po selu. Talijani su većinom bili dobrodušni, bili su oni uglavnom mobilisani i jedan priča slijedeće:

- Bojx ga ubio, taj Talijan stalno priča o nemom Hitlerovom kaputuška.. " a u stvari kaže: "Hitler kaput".

- Ja mu kažem, dati ću ti ja komad kaputa.

Slobodu sam došekala u Prijedoru. Bio je tamo Okružni komitet. Sekretar komiteta je bio Rudi Kolak. Zapravo, to je još bio Oblasni komitet, koji se kasnije, dolazeći u Banjaluku, pretvorio u Okružni komitet.

Banjaluku su napustili neprijatelji i Rudi i ja smo među prvima bili koji smo stigli u Banjaluku.

Ušle su neke naše jedinice, a mi smo imali neka kola, mislim njemačka proizvodnja, Hansa se zvala, kašlje, kija, nije imala neku brzinu, ali kao da je razumjela koliko se žurimo u rodni grad i Hansa je stigla svojom rekordnom brzinom, a ja sam požurila da vidim gdje je moja rodna kuća. Znala sam da nikoga nema od mojih, ali sam htjela vidjeti. U ovoj maloj kućici bila je već naseljena druga porodica. Banjaluka je strašno izgledala, ranjena, srušena i odjedanput mi je bilo jasno da mi to treba da sredimo, organiziramo, a odakle početi. To je za mene bilo veliko pitanje; rat se još nastavlja, vojske prolaze, traže smještaj, ishranu, treba formirati vlast; nije nam bilo lako. Nešto kasnije počeli se vraćati iseljenici Srbi. Trebalo je njih smjestiti

Ali ispričati ću vam iz takvog prvog susreta s Banjalukom jednu drugu stvar:

Formiran je za vrijeme okupacije Narodno-oslobodilački odbor i bilo je tu nekoliko veoma uglednih ljudi iz Banjaluke. Mislim da se jedan zvao Džinić, ne znam mu ime. Iz Banjaluke su fašisti otišli prema Gradišci, i kada su otišli iz Gradiške, a znali smo da je bio tamo logor, i odlučili da NOO i nas nekoliko odemo i vidimo kako izgleda logor Gradiška. Noć prije toga bio je posljednji obračun fašista sa logorašima. - Mi smo ipli kamionom do Save, most je bio srušen, pa smo dalje išli čamcima. JEDAN DOSTA TUŽAN? UTUČEN?, mrzovoljan čovjek nas nekim čamcem preveze do Gradiške. Iz Jasenovca idu leševi, bilo je keštura, svježih leševa, bila je jedna žena crne kose, imala je crvenu suknju i kretala se ravnomjerno niz Savu, kao kao ustala i spuštala se. I dugo sam gledala za njom, dok se nije izgubila u daljini. Onda sam,

ulazeći na vrata logora, shvatila da je postojao još jedan strašan front, a to je bio front interniraca. Bio je aprilski dan, dosta hladan, pirio je vjetar i bilo je perja. U stvari, zatvorenici su vjerojatno čijali perje, vjetar je to raspirio i nanio sve oko zidova i primilo usirene krvi. - Ja sam prošla 4. i 5. ofanzivu, vidla sve, ali na jednom tako malom prostoru toliko krvi i ljudske nevolje, nisam. - To je samo jedan detalj.

Pitate kakovi su bili ti prvi dani boravka u Banjaluci, da smo bili veseli, pa jesmo, ali onda, šetajući Banjalukom . nisam vidjela samo.....(kraj trake)

Nije samo Banjaluka izgledala porušena, čitav život je bio poremećen, ljudi sretni, rađuju se slobodi, ali hiljadu problema imaju. Ali, kad ideš ulicom banjalučkom, nema ih, nije bilo onih s kojima ž si živio, s kojima si prošao rat, koji su ti značili mnogo u životu. Strašno je bilo. Gotovo je istrebljena porodica Pavlić, Mažar, Maglajlić, moja porodica prepolovljena, porodica Momira Kapora nestala. - Ja govorim ono što znam, ali hiljade i hiljade drugih s trašnih sudbina je bilo. Tada sam negdje držala i svoj prvi govor u Banjaluci. Bilo mi je čudno, ja , mala nepoznata studentkinja, sada dolazim za političkog rukovodioca. Prvo je govorio Rudi Kolak. Govorio je sabrano o političkoj situaciji, o stanju na frontovima. I ja sam nešto u tom smislu spremila. Ali, znate kakav je čovjek, bar sam ja takva; ja mogu spremiti znapred govor, ali određena situacija promjeni temu, i ja - gledajući tu ogromnu masu banjolučana koja kliče, a iza nas su sjedile majke palih boraca, počnem da govorim o sudbini našega grada. I danas nekada neki banjolučani kažu da se sjećaju što sam govorila. Bilo je dobro da sam kazala

što sam toga časa osjećala. I meni je lično bilo potrebno da sve to kažem, da se rasteretim toga što sam osjećala, da kažem to ljudima koji su to isto sve prošli; u takvim masovnim stradanjima nema čovjek vremena za lične interese, i tek kasnije počinješ da misliš, da pitaš gdje je grob ovog ili onog.

U Banjaluci sam ostala sve do 1946. godine. Poslije sam radila u Sarajevu u Agit-propu CK, bila sam godinu dana urednik "Oslobodjenja", poslije sam bila ministar prosvjete; dugo sam se vremena bavila prosvjetom, pa sam bila poslanik niz godina, član CK. - Sada sam član Savjeta Republike, Predsjedništva Socijalističkog Saveza.

Mogla bih kazati čime se bavim sada. Bavim se zbornicima sjećanja, član sam redakcije banjalučke Edicije, čini mi se da mi je to sada osnovna preokupacija i u tom pogledu se osjećam veoma obavezna. A sve drugo! - došli su mlađji, novi, školovaniji, sposobniji, zdraviji, ali bilo bi nam ~~druga~~ dug koji smo stariji banjolučani da se ovoj generaciji na neki najbolji mogući način odužimo i dodamo svoj prilog tom kontinuitetu revolucionarnog razvoja Banjaluke.

Šitate me za razliku ~~xx~~ između one i sadašnje generacije. Ja mislim da nema u smislu biološkom, ni u smislu odnosa prema zemlji. Što može biti razlika? Ja mislim da je razlika u korist ove savremene generacije, da je u boljem položaju od nas, da su joj pristupačnija znanja, nauka, tehnika, zabava. Omladina nije jedinstveno biće. Možete govoriti o grupama, individuama. Za mene uopšte taj pojam omladina, narod, to je kao misaona imenica. To se sve sastoji od jedinki koje se udružuju, stvaraju. Mene uvijek malo smeta kod današnje omladine

kada kažu da nema dovoljno zabave. Pa dobro, stvorite sami! Da li mora biti posebno društvo koje će svirati? pa naučimo se pomalo svirati, ima uslova za to. Malo treba i sam biti toliko sposoban i spretan da sam sebi stvaraš zabavu. Uzmite Mažareve; kojx je imao prije rata radio od revolucionara. Šoša, Ivica i Drago imali su jednu kutiju i slišali na njoj i muziku, i vijesti iz Moskve, a sami su napravili.

Ja ne bih govorila samo o školskim programima, ja bih uključila i program ideološkog vaspitanja, naročito njega. To mora da bude povezano sa životom, stvarnošću, insteresom mladih. Kad im govoriš, ax to mora biti protumačeno njihovim rječnikom, moramo respektovati pravo mladosti, jer je baš kratka i ona zahtjeva što danas želi, džabe ćeš mu to obećati za deset godina, jer to onda više neće željeti nego nešto drugo.

(Postavljeno je pitanje da li bi isti put propla kada bi trebalo, a bio joj je težak)

I revolucija i rat, sve bi ostalo isto, ali bih korigovala: Meni je žao što se nismo više i dalje obra-
zovali, što nismo ostvarili svoje ambicije. Kada se govori o deprofesionalizaciji politike, to ne znači napustiti politiku nego raditi na jednom sektoru, a nema nikakvog sektora koji nije povezan s politikom. Meni je struka pedagogija, a nisam završila i to mi je žao. Na primjer, ja bih jako voljela da sam se bavila problemom vaspitanja ratne siročadi. Naša pedagogija je tu ostala dužna. To je neiscrpno vreko saznanja o tome što je porodica, što se može van porodice učiniti, što domovi i t.d.